

Verklaren versus betekenisgeven

In dit artikel gaan de auteurs na wat het betekent wanneer een onderzoeker een wetenschappelijk probleem heeft opgelost en of dit bijvoorbeeld verschilt van de wijze waarop een onderzoeker een organisatieprobleem 'doorlicht'. Nagegaan wordt hoe verklarende en betekenisgevende benaderingen van onderzoek en van organisaties zich tot elkaar verhouden. Voorbeelden van verschillende onderzoeksbenaderingen worden gegeven om te laten zien hoe er altijd bepaalde uitgangspunten en waarden ten grondslag liggen aan de wijze waarop wij kennis genereren. Het oogmerk van dit artikel is enerzijds het verminderen van onbegrip door enige helderheid over filosofische grondslagen te creëren. Anderzijds worden mogelijkheden verkend hoe, zowel kennis-theoretisch als vanuit het verrichten van onderzoek, een combinatie van beide benaderingswijzen mogelijk zou kunnen zijn.

1 Inleiding: bestaat er een 'opticienkunde' voor onderzoekers?

Wanneer u een brillenzaak binnenloopt en de opticien u met de beste bedoelingen zijn eigen bril zou geven om uw gezichtsvermogen te verbeteren, mag hij wel 'empathisch' hebben gehandeld, maar zeker niet 'effectief'. Wanneer u zich als klant beklagt en zegt nog minder te kunnen zien, kan de opticien reageren: 'Hoe bedoelt U? ... Ik kan er uitstekend mee zien. Doe wat meer moeite. ... Denk eens wat positiever...'

Hoe evident absurd de reactie van de opticien in deze situatie ook is, deze inadequate reactie komt in vele andere privé- en werksituaties voor. Voor 'bril' kunnen we dan lezen: *perspectief* waarmee we een situatie inschatten en van waaruit we met anderen communiceren. Bijvoorbeeld een *perspectief* waarmee we een 'diagnose' van een situatie kunnen stellen of waaraan we kaders ontleen voor het verrichten van onderzoek. Zou een vergelijkbaar probleem kunnen spelen bij het opzetten en uitvoeren van onderzoek met wetenschappers uit verschillende onderzoeksscholen die elkaars taal niet verstaan? Maar is het wel mogelijk om door de bril van een andere onderzoeker op een probleem te focussen? En zo ja, zie je dan 'hetzelfde probleem'? Is er een gemeenschappelijk focuspunt mogelijk wanneer je een gezamenlijk onderzoeksproject wilt opzetten vanuit verschillende benaderingen? Zou het bovenstaande ook doorgetrokken kunnen worden naar het besturen van organisaties zodat er een licht wordt geworpen op het ontstaan van miscommunicatie en fricties ten gevolge van het feit dat mensen geneigd zijn alleen vanuit hun eigen bril de situatie in te schatten? Spelen er naast belangentegenstellingen vergelijkbare tegenstellingen en botsingen van visies een belemmerende rol in communicatie en besluitvormingsprocessen in organisaties? Kortom: bestaat er zowel in de context van organisaties als in het kader van onderzoek zo iets als een 'opticienkunde', met behulp waarvan een deelbelangen en deelvisies overstijgend perspectief kan worden gecreëerd? Zo'n kundigheid zou tegenwicht kunnen bieden tegen onze neiging om aan onze eigen bril als leidinggevende of onderzoeker vast te houden, in plaats van als 'goed opticien' ons in de kunst te bekwamen om voor de klant (de stakeholders van een organisatie resp. het

organisatieprobleem en de betrokkenen bij een onderzoek resp. het te onderzoeken probleem) de meest adequate bril aan te meten.

In de bedrijfskunde wordt er gesproken over 'de sterke en de zwakke kanten' van verschillende onderzoeksbenaderingen, bijvoorbeeld om de verschillen tussen de zogenaamde 'verklarende' of 'positivistische' en de 'betekenisgevende' of 'interpretatieve' benaderingen in kaart te brengen. Dit onderscheid gaat terug op het 'Erklären – Verstehen'-debat in de filosofie sinds de verzelfstandiging van de sociale wetenschappen en het ontstaan van de 'geesteswetenschappen' in de 19^e eeuw. Centraal in dit debat staat de vraag of het onderzoek van sociale fenomenen een 'eigenstandige' en van de natuurwetenschappelijke wijze verschillende manier van onderzoek behoeft – waarbij met name de 'hermeneutiek', 'fenomenologie' en de 'dialectiek' als onderzoeksmethoden zijn ontwikkeld om de sociale en geestelijke werkelijkheid als 'symbolische verschijnselen' te kunnen interpreteren. In de 20^e eeuw zijn hieraan ook, aan een positivistische benadering georiënteerde onderzoeksmethoden toegevoegd, zoals het meten van geld- en informatiestromen, de enquête en het opinie-onderzoek. In de praktijk heerst er tussen beide (positivistische versus interpretatieve) typen onderzoek onderling onbegrip en is de keuze voor een bepaalde onderzoeksmethodiek veelal slechts een opportunistische vraag. De filosofische vraag hoe beide benaderingen van de werkelijkheid zich tot elkaar verhouden blijft daarmee onbesproken. Het oogmerk van dit artikel is enerzijds het verminderen van onbegrip door enige helderheid over filosofische grondslagen te creëren. Voorbeelden van verschillende onderzoeksbenaderingen worden gegeven om te laten zien hoe er altijd bepaalde uitgangspunten en waarden ten grondslag liggen aan de wijze waarop wij kennis genereren. Anderzijds worden mogelijkheden verkend hoe, zowel kennistheoretisch als vanuit het verrichten van onderzoek, een combinatie van beide benaderingswijzen mogelijk zou kunnen zijn.

In paragraaf 2 introduceren we twee veel voorkomende benaderingen in de bedrijfswetenschappen – de positivistische of 'verklarende' en de interpretatieve of 'betekenisgevende' benadering'. Paragraaf 3 gaat in op enkele verschillen. Paragraaf 4 behandelt de vraag op welke wijze de onderscheiden benaderingswijzen zich tot elkaar verhouden en eventueel in theorie resp. in praktisch opzicht gecombineerd zouden kunnen worden. Paragraaf 5 sluit af met conclusies.

2 Verschillen tussen benaderingen

In deze paragraaf wordt ingegaan op verschillen tussen de positivistisch georiënteerde verklarende en de betekenisgevende benadering waarin de kunst van het interpreteren is gedisciplineerd. Een verklarende benadering is gericht op het formuleren van causale verbanden in de werkelijkheid. De werkelijkheid wordt als objectief gegeven gepercipieerd, waardoor (ware) kennis wordt gekarakteriseerd als zijnde universeel geldig, en daarmee onafhankelijk van de waarnemer. Twee soorten onderzoek worden onderscheiden in verklarende benaderingen: descriptief en prescriptief. Een descriptieve analyse leidt (deductief) tot een aantal testbare hypothesen (causale relaties). Casti (1996) formuleert een (objectief) wetenschappelijke benadering als volgt: '... a scientific way of answering a question takes the form of a set of rules, or a program. We simply feed the question into the rules as input, turn the crank of logical deduction and wait for the answer to appear'. Vervolgens worden deze hypothesen geverifieerd of gefalsificeerd op basis van objectieve data. Een prescriptieve analyse beoordeelt uitkomsten op basis van een aantal criteria, zoals Pareto-efficiëntie of rechtvaardigheid. Dit leidt vervolgens tot een aantal beleidsaanbevelingen en/of ontwerpadviezen. Een betekenisgevende benadering is gericht op het in kaart brengen van betekenissen die de betrokken actoren associëren met hun activiteiten en de context waarin zij opereren. Het oogmerk is bijvoorbeeld het ontwikkelen van begrip van een situatie, resp. een probleem, in interactie met de betrokkenen om hen uiteindelijk in staat te stellen zelf effectief met situaties en problemen om te gaan. Hiermee wordt voorkomen dat mensen in een afhankelijke positie geraken van onderzoekers en deskundigen, die 'van buitenaf' oplossingen genereren voor problemen. Onderzoek vanuit een betekenisgevende benadering wordt niet over maar met de betrokkenen verricht en is gericht op een (mede door hen gewenste) verandering van de situatie. Derhalve staat de mens met zijn beperkingen, achtergronden, hebbelijkheden, en vooroordelen centraal in een gemeenschappelijke zoektocht naar betekenis- en zingeving, in plaats van een gereguleerd pad naar objectieve waarheid. Geen vervangbare anonieme subjecten maar primair in 'betekenisgevend onderzoek' is de wijze waarop actoren in de wereld staan en de relaties die er tussen hen bestaan: achtergronden, percepties, interpretaties en contexten spelen een belangrijke rol. Onderzoekers dienen deze complexiteit in de eerste plaats in kaart te brengen en bij de situatie en de betekenisvaarders van de betrokkenen aan te sluiten.

constantly encountering new social facts where the facts exceed the physical features of the underlying physical reality'

Dit citaat maakt duidelijk dat in een sociale wereld feiten pas feiten worden door de sociale betekenis te onderkennen die boven de 'geobjectiveerde fysieke' zin uitstijgt. Voetbal betekent meer dan een 'objectieve beschrijving' van hoe 2 maal 11 mensen op een veld achter een bal rennen en soms in een afgekaderd gedeelte van dat veld schieten, waarna de ene helft juicht en de andere helft niet. Het is juist de blik van de waarnemer die mede constitutief is voor het fenomeen zelf.

Hiermee hangt een vergelijkbaar verschil samen in visie op data. In een verklarende benadering worden 'objectieve data' verzameld, terwijl in een betekenisgevende benadering 'met betekenis omkleedde data' samen met de betrokkenen worden gegenereerd. Vanuit een betekenisgevende invalshoek zijn ook de 'objectieve data' uit een verklarende benadering *geconstrueerd*, in de zin dat ze altijd worden verzameld vanuit een bepaalde theoretische optiek. Bovendien krijgen objectieve cijfers uit statistisch onderzoek pas betekenis wanneer ze geïnterpreteerd worden. Dit geeft tevens aan dat het idee van een objectieve realiteit die volledig onafhankelijk van de waarnemer bestaat, geen betekenis heeft in een betekenisgevende benadering. Niettegenstaande het feit dat participanten het onderzoek mede vormgeven is het uiteindelijk de onderzoeker die verantwoordelijk is voor de wijze waarop gegevens worden verzameld en kennis wordt gegenereerd. Derhalve behoort het tot de regels der kunst van 'betekenisgevend onderzoek' aan te geven hoe personen, specifieke hoedanigheden en eigenaardigheden van een bepaalde context invloed hebben gehad op de interpretatie van de situatie en de verzamelde data.

Het belang van de sociale context in het proces van betekenisgeving brengt met zich mee dat het onderzoeksproces niet uitsluitend wordt gezien als een cognitieve activiteit, maar minstens zozeer als een retorische en sociale, die op de 'emotionele huishouding', op de onderlinge relaties en op de lichamelijke van mensen inwerkt. Andersom wordt ook onderkend dat de fysieke en de psychische werkelijkheid (bijvoorbeeld houding en gedrag van mensen, de fysieke omgeving en de beleving van mensen) evenzeer van invloed zijn op de wijze hoe aan een situatie betekenis wordt gegeven.

Een andere belangrijke betekenisgevende onderzoeksmethode naast de constructivistische onderzoeksschool is

'de dialoog'. De verschillende posities, sociale rollen, machtsverschillen en belangenconflicten en interactiepatronen worden in een dialogisch onderzoeksproces geëxpliciteerd en verduidelijkt. Dit vereist bescheidenheid, onverdeelde aandacht, en oprechte nieuwsgierigheid van de onderzoeker. De dialoog vormt tevens het platform voor verandering. Het uitspreken van een bewering vormt het begin van een proces dat de gedachtenwisseling op gang moet brengen om uiteindelijk op een door de betrokkenen gedragen standpunt uit te komen. Van Binsbergen (1999, p33) formuleert deze benadering als volgt: 'De dynamiek van de dialoog voert steeds via het zichtbaar maken van tegenstellingen, naar het verkennen van de voorwaarden waaronder die tegenstellingen kunnen worden overstegen in de vorm van een nieuwe opvatting die nog niet klaar lag maar uit de dialoog zelf creatief ontspringt.'³ Het brengt ook met zich mee dat het onderzoeksinstrument zich ontwikkelt samen met het onderwerp van de studie en met de participanten, om zodoende voeling te houden met niet-rationele, emotionele en associërende aspecten in de perceptie van degenen die bij het onderzoek betrokken zijn. Dit inzicht brengt met zich mee dat ook een onderzoeker of consultant niet 'neutraal' kan staan ten opzichte van de onderzoeks- of organisatievraag. In een betekenisgevende benadering wordt dit gegeven niet negatief gekwalificeerd (omdat het de objectiviteit in gevaar zou brengen) maar als een instrument in de onderzoekspraktijk ingebracht. Onderzoeksrichtingen als 'action research' en de 'responsieve methode' zijn voorbeelden hiervan. De onderzoeksopzet ligt derhalve niet, zoals in een verklarende benadering, van tevoren zodanig vast dat ze de onderzoekspraktijk dwingend voorschrijft, maar krijgt gaandeweg vanuit een voorlopige opzet haar beslag in en door het onderzoek als een dialogisch interactieproces.⁴

Elke context en type probleem vraagt om een geschikte aanpak en andersom brengt elk paradigma ook beperkingen met zich mee. Zou het mogelijk zijn een typologie te formuleren die voor verschillende omstandigheden en soorten problemen de meest geschikte benadering aan geeft? Een uitkomst van een dergelijke exercitie zou kunnen zijn dat vooral nieuwe, vage en complexe problemen zich beter lenen voor een betekenisgevende dan een verklarende benadering. Dit lijkt echter een hachelijke onderneming te zijn, omdat men, als onderzoeker, geschoold is te denken en te handelen vanuit een bepaald paradigma en het meestal niet meevalt om je in te leven in een ander perspectief en een andere methodologie. Daarenboven

houdt het formuleren van een onderzoeksvraag al impliciet de keuze voor een bepaalde benadering in.

4 Twee inbeddingsprincipes voor onderzoek.

Het zal duidelijk zijn dat de verklarende en de betekenisgevende benadering niet voor elk onderwerp even geschikt zijn. Bijvoorbeeld, een kader dat past bij het industrieel ontwerpen van auto's zal minder adequaat zijn voor het opzetten van een zorgstelsel. Een vraag die zich vervolgens voordoet is welke benadering in een specifieke situatie gekozen dient te worden. Beide benaderingen dragen bij aan ons begrip van gedrag in organisaties, ondanks de onverengbaarheid van de veronderstellingen van beide benaderingen. De reden is dat praktische problemen in organisaties zich natuurlijk niets aantrekken van de grenzen van een (theoretisch) classificatieschema, en daardoor van de incommensurabiliteit van paradigma's.

In deze paragraaf komen twee inbeddingsprincipes aan de orde: fasering en de dialoog. In 4.1 wordt stilgestaan bij de invloed van de volgorde waarin beslissingen worden genomen op de uitkomst van beslissingsprocessen. Dit inbeddingsprincipe is ontleend aan de verklarende optiek. Vervolgens wordt ingegaan (4.2) op welke wijze binnen een bepaalde volgorde (lees: een bepaalde 'bril') toch nog gevarieerd kan worden om zo goed mogelijk recht te doen aan de onderscheiden benaderingen en de bijbehorende belevingswerelden (bril met 'vari-focus-lenzen'). Dit inbeddingsprincipe is 'de dialoog', waarmee – contextgebonden aan de specifieke situatie en principieel afhankelijk van de optiek van betrokkenen – bruggen tussen beide benaderingen kunnen worden geslagen. In 4.3 geeft een voorbeeld uit de praktijk aan hoe vanuit een dialogische insteek verschillende benaderingswijzen kunnen worden gecombineerd.

4.1 Fasering

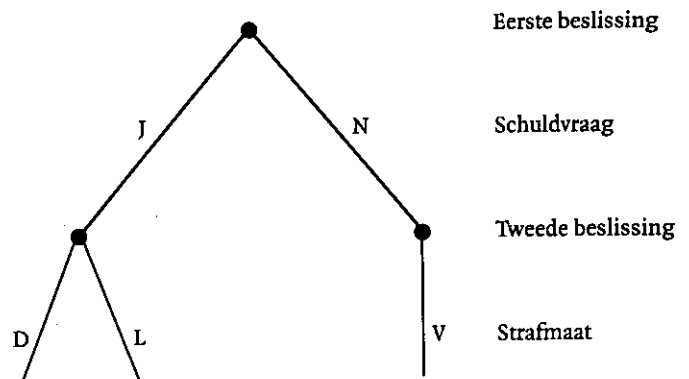
McKelvey (1976) heeft duidelijk gemaakt dat de uitkomst van beslissingsprocessen in hoge mate wordt bepaald door de volgorde/gelaagdheid/ fasering waarin aspecten van onderwerpen aan de orde worden aangesteld. Wij lichten dit toe met de metafoor van een rechtszaak. Neem aan dat drie rechters moeten beslissen over de hoogte van de straf voor de verdachte van een misdrijf. Figuur 2 geeft weer dat de drie rechters grondig van mening verschillen. Bijvoorbeeld, rechter A is overtuigd dat verdachte schuldig is. De doodstraf (D) heeft zijn eerste voorkeur. Als dat niet mogelijk is, dan is levenslange gevangenisstraf (L) zijn tweede voorkeur. Vrijspreek (V) dient te worden vermeden.

		Rechter		
Voorkeur		A	B	C
1		D	L	V
2		L	V	D
3		V	D	L

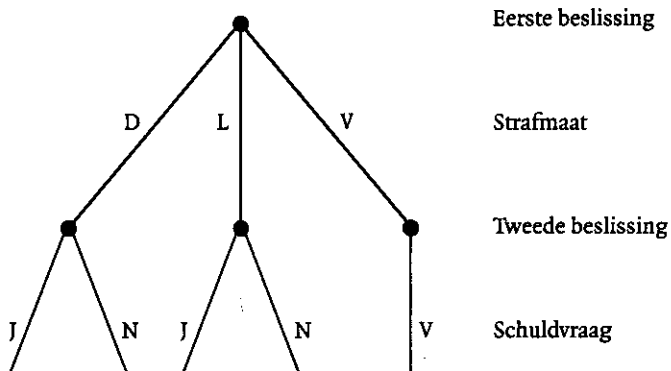
Figuur 2: Opinions van de rechters

Het rechtssysteem, gedefinieerd als de volgorde waarin de drie rechters beslissen over de betrokkenheid en de strafmaat, heeft een grote invloed op de beslissing die uiteindelijk tot stand komt. Bijvoorbeeld, het Amerikaanse rechtssysteem houdt in dat eerst over de schuldvraag (Ja of Nee) wordt beslist en vervolgens over de strafmaat. Figuur 3 geeft dit weer. Met behulp van de methode van achterwaartse inductie is te bepalen dat de verdachte vrijgesproken zal worden in het Amerikaanse rechtssysteem. Het vooruitzicht voor de verdachte is minder rooskleurig in het Strafmaat-eerst rechtssysteem. In het Strafmaat-eerst rechtssysteem wordt eerst beslist over de hoogte van de straf en vervolgens wordt de schuldvraag beantwoord. Figuur 4 presenteert de bijbehorende uitgebreide vorm. Levenslange opsluiting zal het lot van de verdachte zijn in het strafmaat-eerst rechtssysteem.

Het McKelvey-theorema geeft aan dat elke mogelijke uitkomst via democratische besluitvorming is te bewerkstelligen door de volgorde/agenda/gelaagdheid/fasering waarin beslissingen worden genomen op een sluwe manier te kiezen.⁵ Dit resultaat dient als metafoor om het belangrijke methodologische inzicht te illustreren dat de keuze van benadering, de keuze van theorie, de keuze van taal, en de keuze van methode geen neutrale activiteiten

Figuur 3: Amerikaans rechtssysteem

Figuur 4: Strafmaat-eerst rechtssysteem

zijn. De keuze van methodologie kan een grote invloed hebben op welke resultaten/oplossingen/uitkomsten tot stand komen. Bijvoorbeeld, de grondslag voor het organiseren van werk van (en samenwerking tussen) professionals is veelal 'specialisatie', waaruit vervolgens een bepaalde 'dienstverlening' voortvloeit. Het huidige tijdsgewricht is misschien meer gebaat bij 'dienstverlening' als grondslaggevend organisatieprincipe, dat andersom juist het werk en de samenwerking van professionals vormgeeft. Een ander voorbeeld betreft de introductie van nieuwe computerapparatuur in organisaties. Introductie van nieuwe apparatuur kan worden voorafgegaan door langdurige planningsronden, maar het is ook mogelijk om voor een invoeringstraject te kiezen waarin betrokkenen zelf hun weg dienen te vinden.

Er zijn derhalve vele situaties waar de volgorde van beslissen kan worden omgedraaid, waardoor de context een dominante plaats krijgt of naar de achtergrond verdwijnt (Devlin, 2001). Dit is echter niet altijd het geval. Er zijn een paar prominente voorbeelden in de natuurkunde waar algemene wetten gelden voor elke specifieke context. Bijvoorbeeld, de zwaartekracht is niet typisch westers, eten met mes en vork wel (Williams, 2002). Een vergelijkbare verhouding tussen specifieke verschillen tegen de achtergrond van algemene wetmatigheden is de grote variëteit aan stoommachines. Het gemeenschappelijke element is dat hun functioneren is ingebed in de tweede hoofdwet van de thermo-dynamica (Waldrop, 1992). In de biologie zien we eveneens iets vergelijkbaars. Gould (1989) maakt een onderscheid tussen 'laws in the background' en 'contingency in the details'. In de sociale wetenschappen pleit van Dongen e.a. (1996) voor een negatie-ethiek, terwijl Hendrikse (1998) een uitsluitingsbenadering voorstelt op basis van het folk-theorema. De overeenkomst tussen deze diverse voorbeelden zou je kunnen

interpreteren als een de verklarende benadering typerende methodologische voorrangregel, namelijk dat eerst bepaalde zaken worden uitgesloten, hetgeen beperkingen oplegt voor wat er daarna nog allemaal mogelijk is. Een eerste stap om een complexe, vage of meerduidige situatie te begrijpen zou derhalve deze 'verklarende strategie' kunnen bieden om een context tot op zekere hoogte voor te structureren. Dit voorstructureren hoeft niet te impliceren dat er daardoor geen ruimte meer is voor het lokale, het specifieke, of het bijzondere van een context. Hier zal nu nader op worden ingegaan.

4.2 Een dialogisch integratiemodel

Een andere 'opticienkunde' om beide benaderingen in de praktijk van organiseren en van onderzoek te kunnen combineren resp. integreren wordt gegeven door een hierboven aangestipte variant van de betekenisgevende benadering, namelijk de dialoog. Vanuit een dialogische insteek is het in principe mogelijk om een situatie in kaart te brengen waarbij aan de heterogene zienswijze van alle betrokkenen recht wordt gedaan (Argyris and Schon, 1978, Dixon, 1998, Muijen, 2004). In de praktijk kan dit leiden tot een consensus tussen verscheidene visies door bijvoorbeeld verschillende aspecten resp. fasen van onderzoek toe te wijzen aan een verklarende resp. een betekenisgevende benadering. Ook kan de dialoog leiden tot een meerderheidsstandpunt dat de visie van een democratische dan wel spraakmakende minderheid vertegenwoordigt.

Aan de ene kant wordt 'de dialoog' begrensd door de 'monoloog' – die correspondeert met een reducerend en inperkende perspectief op de werkelijkheid - aan de andere kant sluit zij aan bij de 'multiloog', een platform waarin principieel ook aan minderheidsstandpunten en alternatieve visies recht wordt gedaan. Vanuit het dialogische principe dat alle betrokkenen gehoord dienen te worden kan het nooit zo zijn dat een meerderheidsstandpunt geforceerd afwijkende meningen uitsluit of dissonante stemmen in de dialoog stillegt. Wanneer op basis van de dialoog consensus niet mogelijk is, moeten bij het meerderheidsstandpunt ook afwijkende meningen en alternatieve visies worden aangetekend en een vorm van erkenning worden gegeven. Terwijl voor het besturen van organisaties de dialoog kan faciliteren bij het sluiten van compromissen, komt de kracht van de dialoog in positieve zin tot expressie wanneer verschillende visies op 'eenzelfde' situatie een verrijkte interpretatie van de werkelijkheid bieden. De dialoog als sociaal proces beweegt zich tussen

het Habermasiaanse 'ideaaltype' van de machtsvrije dialoog en de macht van de meerderheid dan wel de hiërarchische machtsverhoudingen. Het dialogische proces creëert mogelijkheden voor informele macht en openingen voor alternatieve gezagsverhoudingen die niet hoeven samen te vallen met de formele beslissingslijnen in een organisatie.

5 Conclusies

Elk onderwerp – zowel in de context van onderzoek als in het besturen van organisaties – kan in een bepaald paradigma worden aangesneden. Dit artikel heeft laten zien dat de kennis die wordt gecreëerd ten aanzien van een bepaalde problematiek (gedeeltelijk) wordt bepaald door het gekozen paradigma respectievelijk door de methodologische regels van een verklarende of een betekenisgevende benadering. De wetenschappelijke spelregels ten aanzien van het creëren van kennis brengen met zich mee dat in het kader van een wetenschappelijke verhandeling de keuze voor één paradigma gemaakt dient te worden en dat het onderwerp van onderzoek vervolgens navenant wordt benaderd volgens de vigerende spelregels in het betreffende paradigma.

Deze eis ten aanzien van coherentie/consistentie wringt in de praktijk. De praktische relevantie van een bepaald paradigma kan met zich meebrengen dat er in de praktijk wordt overgeschakeld van een verklarende naar een betekenisgevende benadering wanneer het onderzoeks- respectievelijk interventieniveau verandert. Hiermee wordt de aandacht gevestigd op de sociaal-psychologische factoren in plaats van de theoretische combinatiemogelijkheden zoals die in de paragraaf over fasering zijn verkend.

Er is tenslotte goede wil nodig om ook door andere brillen te willen kijken. Met behulp van de dialoog als 'opticien-kunde' om de cognitieve en sociaal-psychologische aspecten van het kijken door verschillende brillen op elkaar af te stemmen, zijn de voorwaarden geschapen om een rijker (want vanuit meerdere perspectieven in kaart gebracht) onderzoeksveld te genereren. Een belangrijk en lastig probleem is bijvoorbeeld de wijze waarop een manager geloofwaardig een nieuwe werkwijze kan propageren die verdacht veel lijkt op de werkwijze die zojuist overboord is gezet. Dit is echter voor verder onderzoek.

Noten

- 1 Toulmin (1990) hanteert deze tweedeling, doch Arbner en Bjerke (1997) onderscheiden ook nog een classificerende benadering. Pott (1992, p137) schrijft over een ten dele vergelijkbare driedeling in benaderingen. In het kader van het grondslagen onderzoek binnen de hedendaagse psychologie: '... onderscheidt men drie globale perspectieven van waaruit cognitieve psychologische verschijnselen zich laten conceptualiseren: een fysisch standpunt, uitgedrukt in termen van wetmatig verloopende hersenprocessen; een functioneel standpunt, in termen van hun doelmatigheid voor het gedrag van het organisme; en een intentioneel standpunt, in termen van bewuste en onbewuste redenen, verlangens en doeleinden die het subject er zelf op nahoudt...'
- 2 Een variatie hierop luidt: 'If somebody thinks it is real, then it is real.' Hier staat echter tegenover dat 'Meanings do not guarantee realities'.
- 3 Hendrikse en Muijen (1998) presenteren een grafische weergave op basis van een metaforische benadering.
- 4 Action Research benaderingen zoals die van Guba & Lincoln (1989) en de responsieve methode van Abma (1996) worden geherinterpreteerd als onderzoek vanuit een dialogische grondhouding (Muijen, 2001).
- 5 De doodstraf resulteert voor de verdachte in het Romeins rechtssysteem, waar eerst wordt besloten omtrent de doodstraf en vervolgens over levenslange gevangenisstraf.

Literatuur

- Abma, T.A. (1996) – Responsief Evalueren: Discourse, Controversen en Allianties in het Postmoderne, Eburon.
- Arbnor, I. en B. Bjerke (1997), *Methodology for Creating Business Knowledge*, Sage.
- Argyris, C. en D.A. Schön (1978) – *Organizational Learning* Reading, Mass. Addison-Wesley.
- Binsbergen, W. van (1999) – *Culturen bestaan niet*, Rotterdamse Filosofische Studies, Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Casti, J.L. (October 1996) – *Confronting Science's Logical Limits*, Scientific American.
- Devlin, K. (2001) – *InfoSense*, Freeman.
- Dixon, N.M. (1998) – *Dialogue at Work*. London: Lemos & Crane.
- Dongen, H.J. van, W.A.M. de Laat, A.J.J.A. Maas (1996) – *Een Kwestie van Verschil*, Eburon, Delft.
- Easterby-Smith, M. (1991) – R.Thorpe and A. Lowe, *Management Research*, Sage.
- Gould, S.J. (1989), *Wonderful Life: The Burgess Shale and the Nature of History*, Norton.
- Gadamer, H-G (1975) – *Wahrheit und Methode* J.C.B Mohr, Tübingen.
- Guba, E.G. en Y.S. Lincoln (1989) – *Fourth Generation Evaluation*, Sage.
- Hassard, J. (1988) – *Overcoming Hermeticism in Organization Theory: An Alternative to Paradigm Incommensurability*, *Human Relations*, 41, 247-259.
- Hendrikse, G.W.J. (1998) – *3-1=1 en meer dan 7 is te veel*, Oratie EUR, Eburon.
- Hendrikse, G.W.J. en A.S.C.A. Muijen (1998) – *Metaphors, Communication and Change*, in F.B.K. Folmer and G. de Graan (eds.), *Performance Budgeting: a Perspective on Modelling and Strategic Planning in the Public Sector in Holland*, 155-177, Delft: Eburon, 1998.
- McKelvey, R. (1976) – *Intransitivities in Multidimensional Voting Models and some Implications for Agenda Control*, *Journal of Economic theory*, 16, 472-482.
- Muijen, A.S.C.A. (2001) – *Metafoor tussen Magie en Methode*, Kok Agora, Kampen.
- Muijen, A.S.C.A. (2004), – 'Corporate Social Responsibility Starts at University', *Journal of Business Ethics* 53: 253-246.
- Nietzsche, F. (1984) – 'Die fröhliche Wissenschaft', *Werke II*, Ullstein, Frankfurt a M.
- Pott, H. (1992) – *De Liefde van Alcibiades; Over de rationaliteit van Emoties*, Boom.
- Schön, D.A. (1999) – *The Reflective practitioner. How professionals think in action*, Ashgate, Aldershot.
- Searle, J. (1995) – *The Social Construction of Reality*, Allen Lane.
- Thomas, W.I. (1928) – *The Child in America*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Toulmin, S. (1990) – *Kosmopolis*, Kok Agora DNB/Pelckmans.
- Waldrop, M.M. (1992) – *Complexity: The Emerging Science at the Edge of Order and Chaos*, Simon & Schuster.
- Williams, B. (2002) – *Truth and Truthfulness*, Princeton University Press.